

Jødene som søkte tilflukt i Frafjord

Av: Christian F. Uhl, mai 2020

Historien om de norske jødene og deres skjebne under 2. verdenskrig er en vond historie. Heldigvis greide mange å flykte til Sverige, men for dem som ble igjen ventet det en grusom skjebne. Det som gjør denne historien ekstra vond er bevisstheten om likegyldigheten som ble jødene til del da registreringen og arrestasjonene kom – og ikke minst at det var norske politifolk og lensmenn som stod for det hele, etter ordre fra det nazistiske statspolitiet.

Norge var det landet i Skandinavia som hadde færrest jøder da 2. verdenskrig brøt ut. De fleste av de tilsammen ca 2000 norske jødene hadde kommet hit fra Russland og de baltiske land rundt år 1900. De fleste drev med handelsvirksomhet, og etter hvert åpnet de butikker i de byene de slo seg ned. Da krigen brøt ut, var 22 av verdens 17 millioner jøder bosatt i Stavanger. Denne artikkelen tar for seg to familier, Fein og Reichwald, som søkte tilflukt innerst i Frafjord.

Julius og Rösi Fein

En av dem var **Julius Fein** som ble født i Klikoli i Litauen i 1885. Han kom til Norge i 1904, som en av flere søsken. Julius bodde flere steder i Norge før han flyttet til Stavanger. Han jobbet blant annet som taktekker hos broren Nathan i Arendal og drev egen manufakturforretning i Tønsberg. I 1911 solgte han denne butikken og flyttet til Stavanger der han åpnet en forretning, Berliner Bazaren A/S (senere Feins Magasin) i Østervåg 15. Han importerte og solgte mange slags varer som glass, porselen og leketøy. Barnemuseet i Stavanger har ustilt en dukkevogn fra Feins magasin.

Julius Fein hadde butikk i Østervåg 11.

I 1917, under 1. verdenskrig, var Julius Fein på en togreise i Tyskland. Der møtte han en østerriksk kvinne, **Rösi Storch**. Hun var født i byen Myslik i Østerrike i 1892. Hun ble med til Norge. De giftet seg i Oslo 1. juni 1917, og flyttet så sammen inn i Østervåg 15, i samme bygning som butikklokalet. Senere flyttet Julius og Rösi flere ganger, før de til slutt slo seg til ro i Figgjogata 11 på Storhaug i 1932.

Julius Fein var en belest mann. Han skrev stadig artikler i aviser om jødiske forhold i Europa. Både Julius og Rösi holdt mange foredrag i ulike sammenhenger om jødernes etter hvert stadig vanskeligere tilværelse i Tyskland, Tsjekia og Østerrike. De var aktive medlemmer av avholdsløsjen «Kamp og Seier» og deltok aktivt i Stavanger Fredsforening.

Figgjogata 11 på Storhaug i Stavanger der familiene Fein og Reichwald bodde.

Den første arrestasjonen

Julius Fein etablerte seg også med en filial av butikken sin i Kristiansand. I juni 1940 ble Julius Fein arrestert av tysk politi i Kristiansand. Han befant seg da på et konditori i Markens Gate. Ingen i hans omgangskrets i Stavanger skjønnte hvorfor han ble arrestert, selv om han hadde skrevet mange antinazistiske innlegg i aviser. Mange personer i lokalmiljøet engasjerte seg for å hjelpe ham. I et brev til det tyske politiet, undertegnet av en rekke fremstående personer står det:

Undertegnede har kjent kjøpmann Julius Fein gjennom en årrekke og bevidner herved: Julius Fein har oppholdt sig her i byen fra 1911 og er norsk statsborger. I denne tid har han drevet forretning. Han har alltid vært ansett som en god og lovlydig samfunnsborger og har ført en hederlig vandel og forretningsførsel. Etter evne har han til stadighet hjulpet sine dårlig stillede medmennesker.

Arrestasjonen virket meningsløs, og det kom aldri fram hvorfor Julius ble arrestert. Kjersti Dybvig skriver i sin masteroppgave at hun tenker at arrestasjonen ble foretatt for å skremme det jødiske miljøet og å sette et eksempel. Da Fein ble satt fri utpå høsten, visste han fremdeles ikke årsaken til at han var blitt fengslet. Det ble ikke holdt noen rettsak, og det ble heller ikke tatt beslag i noen av hans eiendeler. Etter denne hendelsen trakk Julius seg helt tilbake fra det engasjementet han tidligere hadde vist for jødernes situasjon i Europa.

At det var antisemittiske holdninger blant det norske folk før krigen, og kanskje spesielt på 1930-tallet i kjølvannet av nazismens oppblomstring i Tyskland, er en kjent sak. Forretninger drevet av jøder ble også i Norge tilgriset, og heller ikke Feins butikker i Stavanger og Kristiansand ble spart. Butikken i Kristiansand ble allerede i 1938, kort etter åpningen, tilgriset med antijødiske slagord.

Familien Reichwald

Rösi hadde en søster i Østerrike, **Jeanette**. Hun var gift med **Jacob Reichwald**. Jacob Reichwald var soldat under første verdenskrig og ble såret i kamp. Han hadde handelsutdanning og arbeidet som agent for en pølsefabrikk i Wien. Da nazistene overtok styret av Østerrike i 1938 fikk han ikke lenger lov til å drive med agenturvirksomhet fordi han var jøde, og de ble også tvunget til å gi fra seg boligen. De hadde to sønner; **Hans** (f. 1913) og

Wilhelm (f. 1916). Yngstesønnen Wilhelm ble adoptert av Rösi og Julius Fein i 1936. De hadde ikke egne barn. Kjersti Dybvig skriver i masteroppgaven sin at dette kan ha vært en «politisk adopsjon» for å hjelpe familien Reichwald, for nå startet arbeidet for å få resten av familien Reichwald til Norge. Norsk innvandringspolitikk var svært restriktiv når det gjaldt å ta imot jøder. Søknadene ble avvist. Rösi henvendte seg da til ledelsen i Arbeiderpartiet, noe som førte til at utenriksminister Halvdan Koht skrev brev til justisminister Trygve Lie og ba om at Reichwaldene måtte få komme til Norge. Denne henvendelsen resulterte da i at ekteparet Reichwald med sønnen Hans kom til Stavanger i desember 1938. De flyttet inn hos Rösi og Julius Fein i Figgjogata 11 på Storhaug og kunne nyte pensjonisttilværelsen enn så lenge. Egentlig skulle de reise videre til USA, men på grunn av at Jeanette ble syk fikk de forlenget oppholdstillatelsen. De hadde vanskelige økonomiske kår, for ingen av dem hadde arbeidstillatelse.

Hans Reichwald giftet seg i 1939 med **Edith Rabinowitz**, datter til Moritz Rabinowitz, en jødisk forretningsmann bosatt i Haugesund. I november 1940 fikk de en sønn, Harry. De flyttet da til Skånevik i Etne der Hans drev et mekanisk verksted.

Wilhelm Reichwald Fein gikk først på Stavanger Tekniske Aftenskole. Etter det tok han skredderutdanning, fullførte svenneprøven som skredder og flyttet inn i egen leilighet i Stavanger. Han slo seg ikke til ro der, og etter hvert flyttet han til Oslo der han fikk jobb som skredder.

Aksjoner rettet mot jøder

Allerede i mai 1940 kom det første tiltaket mot norske jøder. Lørdag 18. mai aksjonerte politiet mot jødiske familier i Stavanger. Radioapparatene skulle inndras. Hos familien Fein var Rösi hjemme da politiet banket på. Julius var bortreist, men Rösi sa seg villig til å avlevere radioapparatet.

På dagen ett år etter invasjonen i Norge, 9. april 1941, stengte tyskerne forretningen i Stavanger, solgte varebeholdningen og fratok Julius retten til å drive butikk.

Fein satt arrestert en stund, og kona ble pålagt meldeplikt. Det tyske sikkerhetspolitiet realiserte forretningens varebeholdning og inventar.

Til Brådland i Frafjord

Etter at Feins var blitt frarøvet næringsgrunnlaget sitt, flyttet de sommeren 1941 ut av Stavanger. Ekteparet oppholdt seg først en stund på Gilja hos Birte og Sverre Gilje, men trakk seg tilbake til Frafjord der de leide et hus på gården Brådland. De tok innboet med seg og livnærte seg av å selge eiendeler som ikke var beslaglagt. De beholdt et rom i leiligheten i

Brudebilde av Hans Reichwald og Edith f. Rabinowitz. Ediths far, Moritz, ved siden Ediths side. Bak til høyre står Moritz'bror, Herschel.

Huset i Frafjord der familiene Fein og Reichwald søkte tilflukt. Foto fra 2020.

På Brådland. Fra venstre Hans, Edith, Jeanette med barnebarnet Harry. Bak Rösi og Julius.

Stavanger, hvor de overnattet når de var i byen. Ekteparet Jacob og Jeanette Reichwald flyttet også til Brådland. Wilhelm bodde også der fra tid til annen, før han flyttet til Oslo. . På besøk fra Skånevik kom også Reichwalds yngste sønn, Hans, sammen med sin kone Edith og deres ni måneder gamle sønn Harry. De to familiene betraktet seg som evakuerte og følte seg nok relativt trygge på dette avsidesliggende stedet. De to somrene på Brådland må tross alt ha vært en god tid for de to familiene. De fikk være sammen, de hjalp til med gårdsarbeid, og de hadde ofte besøk av barn og barnebarnet Harry. Men det å bo på Brådland ga nok likevel ikke tilstrekkelig sikkerhet. Statspolitiet holdt jøder under oppsikt uansett hvor de befant seg i landet.

«J» for jøde

I januar 1942 kom så forordningen om stemping av «J» i jødiske legitimasjonskort. Lensmannen i Høle og Forsand reiste inn til Brådland med skjemaet. De to ekteparene fylte skjemaene ut for hånd i Frafjord og signerte 7. mars 1942. Rösi leverte dem på politikammeret en dag hun hadde ærend i byen. En uke seinere gikk Wilhelm Reichwald Fein til politikammeret og leverte sitt skjema utfylt for hånd.

Edith Reichwald følte seg utenfor fare. «Det er fredelig i Skånevik,» svarte hun dem som kom med advarsler og rådet Edith og Hans til å flykte over havet. «Vi er ikke med i noen motstandsbevegelse. Det har aldri vært overgrep i Skånevik,» sa Edith. Hun ble oppsøkt av lensmannen i Etne og Skånevik med «Spørreskjema for jøder». Hun fylte det ut og signerte 28. februar 1942. Familien på tre ble værende i Skånevik. Han fikset sykler, motorer og klokker. Edith var gravid igjen. Tankene gikk nok ofte til faren som var arrestert og sendt til konsentrasjonsleiren Sachsenhausen i Tyskland. Hun visste ikke at han var død, trampet i hjel av en SS-mann utenfor brakken han bodde i dagen før hun fylte ut skjemaet.

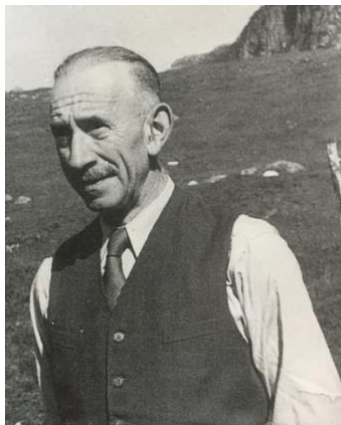

Rösi Fein

Fengsling av mannlige jøder

25. oktober 1942 sendte statspolitistef Karl Marthinsen ut et iltegram til alle politikammer i landet med følgende ordre:

Alle mannlige personer over 15 år hvis legitimasjonskort er stemplet med J, skal arresteres uansett alder oppover (....) Arrestasjonen skal skje den 26. oktober kl. 0600. Arrestantene må medta skaffetøy, rasjoneringskort, og alle legitimasjonsdokumenter. Formuen beslaglegges. Oppmerksomheten henledes på verdipapirer, smykker og kontanter, og heretter må det ransakes. Bankkonto sperres og bankbokser tømmes. (...) Alle voksne jøddinner pålegges daglig meldeplikt ved ordenspolitiets kriminalavdeling.

Jacob Reichwald

Tidlig om morgenen 26. oktober 1942 møtte to norske politifolk opp i Figgjogata 11 for å arrestere Julius Fein. Fru Rösi åpnet og fortalte at mannen ikke var hjemme. Politiet avhørte Rösi, og hun forsøkte ikke å skjule hvor mannen var. «Julius er for tiden på besøk i Oltedal og kan treffes på telefon», forklarte hun. Videre opplyste hun at de verken hadde inntekt eller formue, de hadde ingen barn, men en adoptivønn som for tida bodde i Oslo. Lensmannen i Gjesdal fikk beskjed om å arrestere Julius Fein. Arrestasjonen skjedde kort tid etter. Han ble transportert til Stavanger og satt i fengsel. Litt senere på dagen ble det gjort beslag i Feins eiendeler i Frafjord. Det omfattet en aksje, et gjeldsbrev på forretningen i Stavanger, en bankbok uten innskudd, 65 kroner i sedler og mynter, samt en fyllepenn. Annen formue var ikke å beslaglegge, da all formue tidligere var inndratt av tyske myndigheter, skriver statspolitiet. Rösi ble pålagt meldeplikt.

Den krigsinvalid Jacob Reichwald befant seg i Frafjord. Politimesteren i Rogaland ringte til lensmannen i Høle og Forsand tidlig om morgenen 26. januar og ga ordre om «omgående å arrestere Jacob Reichwald og transportere ham til fengsel C og foreta ransaking, beslag og registrering. Lensmannen beslagla 20 kroner i sedler og mynt. Neste dag ble han transportert til Stavanger. Lensmannen påla kona Jeanette meldeplikt. Han avla rapport: «Alt er beslaglagt av lensmannen i Frafjord.»

To politifolk møtte opp i Rogalandsgata 40 for å arrestere Wilhelm Reichwald Fein. «Vi fikk opplyst at han for ca. 1 måned siden reiste til Oslo og at han der arbeider hos jødeskredderen Jorde, Oslo», står det i rapporten. Politiet måtte gå med uforrettet sak, men beslagla noen personlig eiendeler; fire skjorter, to skjerf og en kartmappe.

Wilhelm Reichwald kom seg til Sverige

På skredderverkstedet i Oslo ble Wilhelm oppringt av noen som ville snakke med ham. Han ante uråd og ville komme seg bort. Han flyktet til Sverige der han ble en del av den norske militære organisasjonen Reservepolitiet. Da Norge ble fritt i mai 1945, fikk han dra tilbake til Stavanger som en del av denne troppen. Wilhelm overtok det lille som var igjen av familiens eiendeler. Han ble boende i Norge, men ville aldri snakke om krigen, alle slektningene han hadde mistet og hva han hadde opplevd. Han forandret etternavnet til Retting. Wilhelm døde i 2009.

Lensmannen i Etne reiste til Skånevik sammen med en tysk underoffiser for å hente Hans Reichwald. Han ble arrestert i loftsleiligheten familien leide i Skånevik. Edith stelte for lensmannen med mat og kaffe – bare for å dra ut tida slik at hun fikk være med Hans så lenge som råd. Da de førte ham med seg, gråt hun av fortvilelse. Edith ble pålagt daglig meldeplikt for ordføreren og NS-lagføreren i Skånevik. Sønnen Harry, nesten to år gammel, fikk sjokk da faren ble tatt. Han var oppspilt og redd og kunne stå og gråte i timevis mens han klamret seg til et møbel. Han gråt til han seg sammen i søvn.

Til Berg fengsel og videre til Auschwitz

Julius Fein, Jacob og Hans Reichwald ble alle satt i fengsel i Stavanger. Neste dag ble de transportert til Berg fengsel ved Tønsberg sammen de andre jødiske mennene i Rogaland. Der satt de internert under grusomme forhold til 29. november. Da ble de fraktet til Rådhuskaia i Oslo, stuet inn i lasteskipet Donau og sammen med 526 andre jøder fraktet til Stettin ved Østersjøen. Ved ankomst ble de satt inn i kuvogner med destinasjon Auschwitz. På perrongen på endestasjonen i Auschwitz ble gamle og arbeidsudyktige menn sendt rett i gasskammer. Blant dem var den krigsinvalid Jacob Reichwald. Julius overlevde den første utvelgelsen, men ble drept i februar 1943. Hans

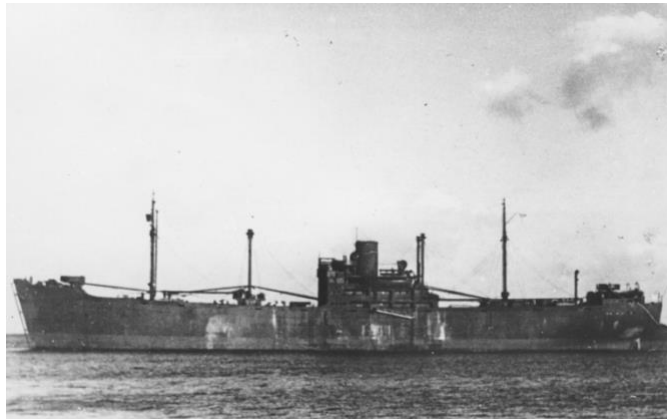

Seleksjonsrampen i Auschwitz/Birkenau

overlevde også den første seleksjonen og ble satt til hardt slavearbeid. Mens gjennomsnittlig levetid i dødsleirene bare var noen få måneder, overlevde Hans fram til januar 1945, da han sannsynligvis ble skutt under eller døde som et resultat av dødsmarsjene.

Arrestasjon av jødiske kvinner og barn. Til Auschwitz.

Så er vi kommet til 25. november 1942. Da ble de to kvinnene, Jeanette og Rösi med lille Harry arrestert av lensmannen. Arrestasjonen av Rösi ble gjenstand for diskusjon hos Statspolitiet i Stavanger. Hun framla ifølge førstebetjenten «en takkebeskrivelse fra det tyske statsoverhode for at hun hadde vært behjelpelig med bekledningsgjenstander etc. til en del av de reddede fra et tysk skip som i sin tid forliste på Sørlandet et sted».

Frakteskipet MS Gotenland som fraktet 158 norske jøder fra Oslo til Stettin

Det fikk ingen betydning for videre arrestasjon. De jødiske kvinnene med sine barn ble så fraktet til Bredtveit fengsel i Oslo. Der prøvde noen av de jødiske kvinnene desperat å unnsnippe deportasjon. Rösi Fein gjorde et nytt forsøk med attesten fra den tyske ambassadøren. 1. desember skrev hun brev til statspolitisjefen og ba om at familien hennes ble satt fri: «Jeg søker herved om løslatelse for meg og min familie. Grunnlaget for denne søknad er vedlagte avskrift av takksigelse fra det tyske gesendtskapet i Oslo.»

Vedlagt var avskrift av en attest fra den tyske sendemannen datert 25. januar 1935, om den assistanse ekteparet Fein hadde ytt da det tyske skipet D/S «Dresden» strandet ved Kopervik. Søknaden ble avslått.

Den 24. februar 1943 ble Jeanette, Rösi og lille Harry sammen med tilsammen 155 andre jødiske fanger overført fra Bredtveit og Grini til «MS Gotenland», som lå i Oslo havn. De som ble brakt ombord var 71 voksne kvinner, 63 voksne menn og 24 barn. Via Stettin og Berlin ankom de Auschwitz natt til 3. mars. Menn mellom 16 og 50 år ble beordret til høyre side. Kvinner og barn til venstre. Kvinnene ropte på sine menn. Menn ropte på sine kvinner. Kvinnene, barna og eldre menn ble kommandert opp på store lastebiler, som sto litt unna. De fikk beskjed om at de skulle til en familieleir, men første skulle de avluses og desinfiseres. Bilene stanset utenfor et hvitt hus. Rösi, Jeanette og gravide Edith med lille Harry på armen sto i den lange køen utenfor dusjrommet. De gikk inn og ble beordret avkledning. Så gikk de nakne inn i det lange rommet. 130 kvinner, barn og gamle menn fra Norge ble sendt rett inn i gasskammeret. Vi kan bare tenke oss skrikene da blåsyregassen begynte å gjøre sin virkning.

Auksjoner av jødisk innbo

Ikke lenge etter at de siste jødene fra Stavanger var ankommet Auschwitz, skulle boene etter jødene auksjoneres bort. Noen vitner fortalte at det var svart av folk. Folk kom fra fjern og nær. Fra byen, fra omlandet rundt og fra Jæren. Ansamlingen av folk vitnet ikke om at holdningen til folk flest var preget av distansering og boikott av auksjonene. Feins husvert i Figgjogaten kjøpte gardiner, et skap og divanteppe fra boet.

Deler av byens befolkning tok farvel med sine jødiske landsmenn med grådig materialisme. Det gjaldt å kare til seg noe av bruksverdi, uten tanke på at gjenstandene tilhørte familier man kjente og mennesker som aldri ville komme tilbake.

Auksjonene innbrakte i alt vel 50 000 kroner. Reichwalds innbo ble solgt for 2 708 kr, Feins for 10 477 kr. Med disse auksjonene var den økonomiske tilintetgjørelsen av jødene i Rogaland fullført.

Annonsen fra Dagbladet Rogaland 28. april 1943

Det handler om likegyldighet

Politimennene og lensmennene som arresterte jødene var norske. Bedriften som leverte stempel med «J» på var norsk, og det var norske funksjonærer som stemplet store røde «J»-er i jødernes legitimasjonskort og sendte inn skjemaene og listene som senere skulle bli brukt til å spore opp jødene. Den uhyggeligste erfaringen fra Holocaust er likevel alle de som snudde ryggen til. Som grøsset, men ikke sa noe. Det er **VI** som kan hindre at det skal skje igjen – mot andre «fiender». Det er **VI** som kan ta til motmæle når noen slenger ut usakligheter mot utlendinger. For faren vokser når toleransen overfor «de andre» opphører. Når grupper i samfunnet blir definert som fremmede, som uønskede, som fiender.

Snublesteiner

I følge jødisk tankegang dør man to ganger. En gang når hjertet slutter å slå, og en gang til når man ikke lenger snakkes om eller huskes av noen. Snublesteiner er små minnesmerker som legges ned i gata utenfor hus der det bodde jøder eller der jøder hadde sitt arbeide - for at vi ikke skal glemme dem. I Stavanger er det lagt ned snublesteiner ved Østervåg 15 og ved Figgjogaten 11. I Skånevik finner man snublesteiner for Edith og Hans Reichwald.

Kilder:

Kjersti Dybvik: Masteroppgave – Folkemordet i Rogaland, 2011

Kjersti Dybvik: Jøder og politi i Stavanger, PAX Forlag 2012

Frode Sæland: Herman Beckers krig, Aschehoug 2009

Aftenbladets arkiv

Dagbladet Rogalands arkiv

hl-senteret.no

Vi Menn 13.10.2011: Jødeutryddingen i Stavanger

Stavangeren 2-3 2015